

ПЕСНИЧКЕ ТЕМЕ И ПОЕТИЧКИ МОДЕЛИ
АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
ДУЧИЋЕВЕ ВЕЧЕРИ ПОЕЗИЈЕ

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ
Поетичка истраживања, књ. 23

Уредници

ЈОВАН ДЕЛИЋ
БОЈАН ЧОЛАК

Редакциони одбор

др Јован Делић
др Александар Јовановић
др Александар Јерков
др Светлана Шеатовић
др Драган Хамовић
др Слађана Јаћимовић
др Предраг Петровић
др Бојан Чолак
др Недељка Перишић
др Марко М. Радуловић (секретар)

Рецензенти

др Драган Станић
др Горан Максимовић
др Миливој Ненин

ПЕСНИЧКЕ ТЕМЕ И
ПОЕТИЧКИ МОДЕЛИ
АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
ДУЧИЋЕВЕ ВЕЧЕРИ ПОЕЗИЈЕ
Београд–Требиње, 2017.

Зборник је резултат рада на пројекту *Смена поетичких парадигми у српској књижевности XX века: национални и европски контексти* (178016), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

Уводне напомене	7
-----------------------	---

I

<i>Јован Делић</i> Алекса Шантић као пјесник иноватор	13
<i>Ранко Појовић</i> Облици и лик Шантићеве пјесме	25
<i>Сања Ј. Парировић Крчмар</i> Хексаметрални стих Алексе Шантића	49
<i>Александар М. Милановић</i> Шантићев језик између периферије и центра	69
<i>Зорана Ојачић</i> Од сјајне месечине до луциферске таме – трансформација песничког субјекта у поезији Алексе Шантића	95
<i>Драјан Хамовић</i> Алекса Шантић и ново осећање заједнице	115
<i>Горана Раичевић</i> Шантићева родољубива поезија и југословенска идеја (Алекса Шантић и Милош Црњански)	131

II

<i>Горан Радоњић</i> Алекса Шантић као пјесник апокалипсе	171
<i>Предрај Пејровић</i> „Луцифер“: демонске визије у Шантићевој поезији	191
<i>Бојан Чолак</i> Поетички модели и тема смрти у поезији Алексе Шантића до 1902. године	203
<i>Миломир М. Гавриловић</i> Фигура Бога у поезији Алексе Шантића	225
<i>Никола Маринковић</i> Поетика „тамног“ Шантића: разградња простора среће као предуслов аутентичности	245
<i>Владимир Димиријевић</i> Смисао празника у Шантићевој песми „Претпразничко вече“	261
<i>Немања Каровић</i> Молитва у поезији Алексе Шантића	273

<i>Марко М. Радуловић</i> Средњовековна традиција и модерност у песништву Алексе Шантића	293
--	-----

III

<i>Весна В. Елез</i> Љубавна лирика Алексе Шантића	315
<i>Тин Летас</i> Tipološki opis ispovjednog poetskog diskursa Alekse Šantića	329
<i>Марија Грујић</i> Алекса Шантић: паралелни свет песничке чежње.....	341
<i>Владан Бајчеџић</i> Лирска меланхолија Алексе Шантића	361
<i>Јелена Панић Мараш</i> Меланхолична „Прича“ Алексе Шантића	375
<i>Ана Н. Пејковић</i> Лирски свет Алексе Шантића и традиција античке књижевности	391
<i>Александар Пејчић</i> Поетика лирске драме Алексе Шантића	407
<i>Персида Лазаревић Ди Ђакомо</i> Остаци „зоре“ у Шантићевој поезији	427
<i>Кристијина Мишић</i> „Der Asra“	445

IV

<i>Милан Алексић</i> Песништво Алексе Шантића и књижевна критика	463
<i>Зорица Хаџић</i> О Алекси Шантићу, Васи Стајићу и Београду који је „мазио“ Мостарце	483

ПРИЛОГ

<i>Бојан Чолак</i> Различита читања аутографа једне песме Алексе Шантића ..	501
Регистар наслова песама Алексе Шантића	515
Именски регистар	529

Миломир М. Гавриловић

Београд

gasha88gm@gmail.com

ФИГУРА БОГА У ПОЕЗИЈИ АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

Сажетак: У овом раду анализирамо представу бога у поезији Алексе Шантића, са намером да прикажемо различите функције и мотивске регистре који је фундирају. Иако је у књижевноисторијским текстовима који се баве лириком познатог мостарског песника писано о фигури бога, мишљења смо да је том мотиву, вишеструко значајаном за разумевање његове поезије, увек приступано посредно. Указаћемо и на оне вредности Шантићеве поезије које одређујемо модерним, а које кореспондирају с анализираним тематским оквиром.

Кључне речи: бог, човек, Христос, богочовек, поезија.

Монолитна представа бога у поезији Алексе Шантића

Број песама Алексе Шантића у којима се појављује бог¹ заиста није занемарљив, но, у огромном постотку тога збира представа бога јесте одређена фиксираним атрибутима и функцијама. Његове су улоге и лик понајчешће неизменљиви: бог је монументална појава. Фигура бога је стога у великој мери конвенционална у оквиру Шантићеве поетике, и као таква појављује се од прве објављене песме

1 В. радове у којима се посредно тумачи фигура бога у Шантићевом песништву: Ђурић 1971: 34–37, Слијепчевић 1972: 211–212, Константиновић 1983: 12–25, 32–53.

све до необјављених лирских записа пронађених у заоставштини. Међутим, у одређеним песмама се представа бога каткад суптилно, а каткад радикално мења у односу на представу коју смо, свесни ризика употребљене речи, назвали конвенционалном,² дакле, ригидном и монолитном.

Већ у првој објављеној Шантићевој песми (*Голуб*, 1887), насловљеној са „Прољеће“, у којој су досегнуте слике екстатичне природе романтичарског проседеа, последњи стихови откривају неке од значајних функција и позиција Шантићевог монолитног бога: „Хвала теби, мили Боже, / На оваквом дару! / Још Србину уз прољеће / Пошаљи славу стару!...“³ У овој песми остварени односи бог – природа и бог – национално јесу поетички рецидиви романтичарске поезије. Значајније је указати да је, у читавом низу

2 Оправдање термина „конвенционалан“ налазимо у потреби да јасно и недвосмислено истакнемо фиксиране квалитете представе Бога у низу тумачених песама – дакле, дивинску фигуру која је неизменљива на нивоу конвенције, понављања и поетичке неинвентивности, уз очигледан дуг пређашњим поетикама, поглавито романтичарској. Дакле, када користимо термин „конвенционалан“, тумачимо, пре свега, поетички, а не религијски аспект Шантићевог песништва. Дакле, не говоримо о религијској конвенционалној фигури бога која се може односити на хришћански, старозаветни, јеванђеоски или какав други тип конвенције при формирању представе бога који се активира у лирском опусу мостарског песника; не тумачимо ни личну, интимну визуру верујућег субјекта у Шантићевој поезији који се пројектује ка Богу. Конвенционално везујемо за поетичку парадигму која се активира када се фигура бога појави у Шантићевим стиховима: разликује се, од песме до песме, само активирана улога у коју је постављен бог, што може зависити од тематског регистра којем одређени лирски текст припада (бог као заштитник, створитељ, даривалац и друго), али не и његова оконтала и устаљена фигура, као ни статична слика света која резонира са појавом монолитне фигуре бога у одређеној песми. Дакле, постоји доминантна визија бога у лирици мостарског песника, која се уклапа у општа места Шантићеве поетике, али се самерава и са поетичким рецидивима одређених песника деветнаестог века, пре свега Змаја, Бранка Радичевића и Војислава Илића, као и народне књижевности.

3 Сви наводи Шантићеве поезије дати су према: Шантић 1928–1932.

песама, дивински лик одређен и емоционалним регистром уз који се јавља – монолитна фигура бога одговара позитивном емоционалном спектру Шантићеве лирике, док се тек са појавом дисонантних тонова оваква представа деконструираше. Шантићев бог је монолитан и у својој доброты и у својим пратећим улогама, које ћемо укратко пописати:

- Бог као створитељ. Предодређена улога бога је свеприсутна, посебно код раног Шантића, као у варијантама песме „На мјесечини“ из 1888. и 1891. године. „Диван ли си, свјете мили, / Пуна ли си светог чара! / Ја се клањам оној сили, / Што љепоту ову ствара!“ Стихови припадају песми из 1891. године. Бог, који је човеку подарио свет, често је на мотивском плану повезан са представом природе, заправо крунском метафором божјег стварања („Прољетња зора“, „Србину“, „Гледао сам“, „Сунча се“, „У гају“, „Ој источе“, „Прољеће“, „Горштак“). У наведеним песмама романтичарска топка активирана је најчешће кроз слике ревитализоване или екстатичне природе. Природа представља далеку визију раја, што сугерише активирање значајно старије традицијске нити и симболике но што је романтичарска: библијски приказ раја као врта јесте праузор свим представама природе као простора у којем човек може досегнути склад. Природа/бог могу бити, у Шантићевом опусу, усклађени и са цивилизацијом – ипак, сасвим ретко, и то тек са сеоским амбијентом, као у песми „Вече на селу“.

- Бог као заштитник који бди над светом и човеком („Поноћи је“, „Сунча се“, „На мору“). Улога бога као заштитника појављује се и у родољубивом контексту („Голом стијењу“, „Тврда стијена“, „У гају“).

- Бог је онај коме се човек обраћа молитвено или доксолошки („Молитва мале Зорице“, „Херцеговац на молитви“, „Не могу...“, „У ноћи“, „Вјеруј и моли“, „Моја молитва“, „Краљ и препелица“, „Лептирова пјесма“, „Уз хриди живота“). Изражен је молитвени тон уз присуство милостиве дивинске фигуре („Бог се смиловао“, „Снивао сам“, „Фантазија“, „Моја молит-

ва“, „Молиш се“, „Ноћ под Острогом“, „Жеља“), као и изразити химнички тон и високи патос („Химна“ /1890/, „Ти си...“, „Ноћ је ведро...“, „Химна“ /1900/, „На молитви“). Ова одредница јесте инхерентна дивинском лику – бог је онај коме се, у различитим ситуацијама, обраћа лирски субјект Шантићевих песама, и представља неку врсту фиксираног адресата човековог обраћања. Стога је исказ упућен богу често сведен на готово колоквијални израз, а бог се са позиције апсолутне адресатне инстанце своди на елемент декора приказаног света, и гарантује уверљивост и експресивност исказивања Шантићевих лирских субјеката. Иако је у знатном броју песама монолитни бог заправо сила која суштински одређује свет, ипак је његово присуство често сведено на празан знак или реторско средство, као у песмама: „Пошље много лета“ („Бог зна гдје си сада“), „Хљеб“ („Бог му срећу дао...“), „Мајци свога народа“, „Плач родитеља“, „Воденица“, и другим.

- Бог као даривалац доброте, лепоте и врлина („Прољетња зора“, „Молитва мале Зорице“ „Гледао сам“ „Међу Српкињама“ „Гривна /други део/“, „Орачу“ „Горштак“, „Моја пјесма“, „На подвигу“). Нада је у Шантићевој поезији посебно повезана са богом („Нада“, „Пут“, „Лучи“). Дивинска фигура ретко се конкретизује као дародавалац материјалног, при чему је у песму учитана и моралистичка порука („Немилосном богаташу“).

- Бог насупрот пропадљивости материјалног света, у песмама посвећеним смрти чланова породице („На гробу миле ми сестре“, „На очеву гробу“, „Сестри“).

- Бог је у многим⁴ Шантићевим песмама везан за судбину српства, односно, одређен је регистром

⁴ Бог се, као мотив, најчешће и појављује у Шантићевим песмама са родољубивом тематиком, и то већ у раним („Србину“, „Ноћна пјесма малијех Српкиња“, „Роб“, „На обали“, „Српско момче“), све до неких од последњих песама које је мостарски песник објавио („Пролог“, „Призрене стари“, „На врху Качаника“, „На молитви“), па и оних у заоставштини.

националне реторике и топике: обнова пређашње славе, слобода, слога, спас национа и традиције, национално историјско буђење, активирање националне снаге и интелигенције, избављење из ропства. Такође, патријархална заједница, и посебно патријархална етика резонирају у дивинској фигури („Рањеник“: „Ко с' за дом бори, тог воли Бог!“). Бог је повезан и са Шантићевом поетичком потребом да у песмама износи просветитељске националне тенденције или слави великане српске културе („Сарајевском одбору“, „Босанској вили“, „На гробу Јоаникија Памучине“, „Избраник“, „Стојану Новаковићу“, „Мати“). Често су национална прошлост и судбина у вези са вољом бога („Србадији“), али сасвим ретко и грехови национа („Порушени храм“). Каткад је ситуација и обрнута, те су неверницима представљени они што не препознају божанско присуство („Слатки санче!“). Неколике песме у којима се бог појављује одвајају се од националне реторике, и упућене су ка универзалној разини („Живи!...“). У познијим песмама родољубиве тематике, које су испеване после уједињења, уочљив је ход времена: под утицајем дневнополитичког и историјског наноса, бог Срба постаје заштитник Срба, Хрвата и Словенаца, односно бог „братимства“ („Песма јединства“, „Видов дан 1389–1909“, „Песма у славу Александровог преласка преко Дрине“, и „Ново покољење“, која је испевана у част Петра Прерадовића, „песника народног јединства“).

- Бог се појављује као својеврсни патрон раднику у песмама са израженом социјалном тематиком („На рад“, „На посао“, „Орачу“, „Под крстом“, „Сијачи“, „Тежак“ и „Тежаку“).

- Бог се у неколиким Шантићевим песмама огледа у љубави („Рај и миље“, „Пружи ми пехар“, „Мирте“, „Чекање“, „Свијетли пут“, „Источни зраци“), док се у другима појављује као онај који каналише или допушта љубавни однос или контакт („Благо теби“, „Гривна“).

Простор љубави, било да је конкретизован у слици природе, било да је етеризован, веома често је, на нивоу конвенције, у Шантићевој поезији представљен рајским простором, као у краткој песми „Рај“: „[...] Јер је у твом срцу рај. // Ох, рашири двери свете / Тога раја, гдје Бог сја! / Да у њему, л'јепи цв'јете, / Верни анђ'о будем ја!...“ Препознатљиви патос оваквога представљања рајског простора допуњен је очекиваном атрибуцијом и именованом: вољена или жељена жена названа је анђелом или херувимом, мада се ти називи појављују и када је у питању сестра или мајка („Мајци“), каткад и сам лирски субјект, као у наведеним стиховима. Каткад се пак жена уздиже на највиши пиједестал, и у тим песмама названа је богом, или самерљива са њим („Божански пој“). Често се у женином лику, понајчешће оку или гласу, препознаје божанско присуство или лепота. Жена није изједначена са божанским, али је дивинизирана, што и јесте реквизит љубавне лирике у којој се појављује фигура бога („Ти си“: „Ти си небо, у твом оку / Сунце, рај и Бог!“). Жена постаје инстанца којом је посредовано искуство раја, самерено са дивинским присуством. Осећање земаљске љубави усмерене ка жени представља огледалску варијацију љубави божје према човеку, и често се те две љубави преплићу, као и однос човека, бога и жене: „Моме анђелу“ („Откако те познах, небо сам, богу ближе“), „На растанку“ („Зар осмјех мили зар твој гласак они / Божанством што ми испуњује груди“), и „Гривна“ („Око твоје пуно сјаја, [...] // Ја у оку гледам Бога“). Ипак, у набројаним Шантићевим песмама веза између жене, љубави и бога јесте одређена читавим низом конвенција, тако да се међу овим стиховима лако примећују стална места љубавне лирике српског романтизма. Веза жене и божанског, сем патоса изједначавања два блиска искуства – љубави према богу и према жени, не досеже до уздизања љубави према жени на дивинску раван, већ се задржава на нивоу реторичких и стилских, па и поетичких конвенција.

У неколиким аутопоетичким песмама, Шантић поезију везује за дивинско. Јован Делић прецизно указује на „катарктичку, очишћавајућу функцију“ песме мостарског песника, која „лијечи од негативних осећања“. Делић указује и на рајско порекло поезије у Шантићевом поетском универзуму (в. Делић 2008: 228–229). Песма се појављује као херувимски глас („Да ли чујеш?...“), или се отелотворује као „глас божански“ („Наша поезија“). У песмама „Трубадур“ и „Свирач“ („Мелодије моје теку с врха сама“), поезија је представљена као певање о лепоти и богу, као чин којим се учествује у дивинском испољавању. Каткад певање повезује жену и божанску фигуру. У песми „Ноћ је ведро“ субјект химнички слави бога, захвалан за даривану љубав. Певање је понекад у функцији слављења љубави, а сама се жена назива „богињом“ („О, пјевај срце моје!...“).

Наведене улоге бога у Шантићевој поезији прожимају се и стварају метамрежу особина и функција, које нису активирани у свим поменутих песмама, али учествују у обликовању синтетичког лика монолитног бога. Стога и нисмо сваку песму у којој се таква дивинска фигура појављује навели као пример, већ искључиво места на којима се активира одређена репрезентативна особина бога.⁵ Фигура монолитног бога није рестриктивна према тематским оквирима, већ се појављује и у родољубивом, социјалном, љубавном или другим регистрима Шантићеве лирике. Монолитни божански лик налазимо чешће у ранијим песмама, али је присутан и у зрелом периоду Шантићевог певања,⁶ све до песама

5 У неколиким песмама мање песничке вредности појављују се сценографија, низ ликова, радња, тако да ове лирске целине можемо назвати (рајским) наративима у стиху. Такве песме нису бројне, и, осим нарације, појављује се и алегоризација, често и моралистичка опорукa („Анђеоска слика“, „Заљубљени анђео“, „Хафизов рај“).

6 Условно, други период Шантићевог певања одређујемо према песмама објављеним после критике Богдана Поповића, иако сматрамо да се претерује при инсистирању на значају овог критичарско-песничког гамбита који се узима и за пример сарадње песника и критичара.

које је мостарски песник објавио пред крај живота, па и у онима нађеним у заоставштини.

Хришћански контекст јесте присутан у анализираним песмама, али најчешће није истакнут и не инсистира се на њему, иако се у највећи број песама⁷ имплицитно читава. У великом броју Шантићевих песама бог је насловљен управо тако, а христолитост те фигуре (не)посредно је активирана, док се у низу песама заиста помиње Исус, и у њима је јеванђеоска топика и семантика увек активирана.

Патос највишег реда често је присутан уз лик монолитног бога, и одлика је представљених песама у којима мостарски песник пева о љубавним, националним и социјалним и другим темама. Патос се ефектно постиже стиховима блиским паролашким или будничким порукама, као у песмама у којима је бог повезан са образовањем, школством и просветитељским тенденцијама („Пред иконом Светог Саве“, „Волим књигу“, „Ђачка пјесма“). Патос се достиже и на местима где се похваљују национални песници („Ђури Јакшићу“), као и у песмама са социјалном

7 Веома су ретке песме у којима се појављује дивинска фигура преузета из неке друге традиције, ван хришћанства, са којим у великој мери кореспондира и Шантићев монолитни бог. Појављују се Перун и римски богови, али на нивоу инцидента, у тек неколико песама. Чешће се појављује Алах или „Пророк“ („Бир Хаџи-Бобо“, „Заборавимо...“, „Из Бир Хаџи-Бобина долафа“, „Омар“, „Песма са Вардара“, „Есад паши“, и „Плач Алхамбре – 1492 –“). Шантић је, попут Светозара Ђоровића у прози, био окренут традицији босанског муслиманског живља, и низ његових песама посвећен је управо темама и мотивима везаним за културолошки оквир босанских муслимана (в. Константиновић 1983: 91–96), о чему сведочи и једно сећање Црњанског: „Побољевао је, али се није тужио. Једне ноћи, показујући у мрак, изговорио ми је сто четрнаесту суру из Корана. 'Склоништа тражим... склоништа од Удувала, од Издајника, који дува у груди људске, склоништа од Цина и од људи.'" (2008: 45). Такође, треба напоменути и да се у низу позних Шантићевих песама уместо бога појављују богови, чиме се не разара толико монолитни дивински лик, но што се добија на реторичком плану песме („Легија смрти“, „Песма јаких“, „Победник“ и друге). Остаје да се, у другом раду, поброје и анализирају лик ђавола и демонске фигуре који се појављују у Шантићевој поезији.

тематиком („На рад“). Песничка снага Алексе Шантића свакако јесте енергија високог патоса (који као поетски квалитет није издржао ход времена), али је знатнија естетска вредност ипак у песмама сумње, потреса, распадања монолитне слике света (и Бога и његових функција). Дакле, у песмама дуплог дна, у којима је *црвошочина* разорила могућност човека, Бога, и њиховог јединства и дијалога. Модерни сензибилитет и песничке вредности треба, барем када анализирамо Шантићеве песме у којима се остварује бог као мотив, тражити не на местима где је остварен монолитни дивински лик, већ где се фигура бога моделује дисонантним емотивним тоновима и фигуралним изменама.

Такође, присуство монолитног бога често је у песми потиснуто у други план, односно монолитна и конвенционална божанска фигура у Шантићевој поезији често је у служби другојаке мотивације или тематике, најчешће родољубиве, потом љубавне и социјалне. Бог је у неколиким песмама заправо празан симбол којим се обликује лирски простор или градира емоција. Иако се божанска фигура појављује у многим Шантићевим песмама, ретке су оне декламативно посвећене богу. Алекса Шантић написао је много песама у којима се појављује бог, али не и многе песме о њему.

Дисонантни тонови и измењене представе

Представа Шантићевог бога коју смо назвали монолитном или конвенционалном, одређена је још једним квалитетом. Наиме, монолитни бог је, у већини до сада пописаних песама, онтолошки и аксиолошки позитивно усмерен према човеку, док се тек у неколиким песама у тој фигури, још увек монолитној, појављују пукотине. Сам човек одређен је односом према, условно речено, позитивним одликама бога. Дакле, и када не постоји склад, однос између дивинске фигуре и човека одређен је саме-

равањем позитивног дивинског лика са човечјим ликом који му тежи, или се усмерава ка квалитетима препознатим у божјем лику.

Међутим, у неколиким Шантићевим песмама дивинска фигура представљена је кроз улоге и ситуације које се не могу приписати представи и функцијама монолитног бога. Иако нису бројне, ове песме никако нису занемарљиве – представљају естетски, субверзивни, па и онтолошки контрапункт фигури монолитног бога. Њих има свакако више у зрелог Шантића, мада се дисонантни тонови при приказу дивинског лика, али и измењена представа бога, указују већ у раним песмама, да би та линија Шантићевог песништва израњала, на моменте, током целог његовог песничког века. У анализираној поезији појављују се пре свега напрслине у монолитној фигури бога, дисонантни тонови који ће прерасти у измењену божанску представу, али и конвенционалне слике света у поезији мостарског песника. Овај оквир Шантићеве поезије обазриво називамо поетичком тенденцијом коју карактеришемо као понорни ток поезије мостарског песника, који се неочекивано појављује и повлачи, насупрот свеприсутној конвенционалној слици света.

Гласовита песма „Вече на шкољу“, један од врхова складног и еуфоничног израза српске лирике, најпознатија је од песама у којима се круни монолитна дивинска представа. Наравно, ништа ново нећемо рећи ако у њој приметимо фигуру одсутног бога, или бога који не одговара на молитву, јер су на ово указали готово сви проучаваоци што су је анализирали. Радомир Константиновић „Вече на шкољу“ назива „својеврсним инцидентом“ у поезији мостарског песника, песмом што „несумњиво припада основном духу те поезије“, али „само негативно“ (в. Константиновић 1983: 21). „Вече на шкољу“ заиста и представља врхунац једнога оквира Шантићеве поезије који се условно може назвати *негацијским*. Међутим, ако прихватимо да та негација подразу-

мева заправо изметање конвенционалне Шантићеве слике света наглавце, а не апсолутну (нихилистичку) негацију, „Вече на шкољу“ несумњиво није испад у Шантићевој поезији. Постоји низ песама у којима се представа бога дистанцира од већ представљеног монолитног лика, што примећује и Војислав Ђурић, указујући на то да је дивинска фигура одређена заправо својеврсним дуализмом, противречношћу односа, која омогућује да бог јесте и „добар када доноси победу српском оружју и уопште кад је човеку добро“, и „бог крвник“ (Ђурић в. 1971: 34). По нашем мишљењу, појава бога који је одсутан, немоћан, мртав, уснуо, нем или у каквој сличној позицији – представља спретну Шантићеву поетичку интервенцију. Мостарски песник није само мењао фигуру бога и слику света, које је довео до конвенцијског понављања одређеног патосом и уобичајеним тематским и мотивским регистром, но је својој музи и допустио да, промишљајући у стиху о богу, досегне до метафизичке и онтолошке разине. Не тврдимо да песме које представљају Шантићеву монолитну дивинску фигуру не представљају метафизичку (не и религиозну хришћанску) поезију; сматрамо, заправо, да су у опусу мостарског песника вредније оне песме које претпостављају распадање пређашњег, војислављевско-романтичарског света, и пружају увид у тамнију, субверзивнију, али дубљу и уметнички остваренију слику света. У Шантићевом песничком универзуму, контрапунктне песме које опонирају конвенционалној и свеприсутној слици света његове поезије, што подразумева устаљену симболику, тематику и мотивски регистар – означавају модерног Шантића. Песме које не припадају овом поетичком кругу представљају традиционални корпус песама мостарског песника (који подразумева поетички ослонац на народну књижевност, романтизам и поезију Војислава Илића), док модерно у поезији Алексе Шантића видимо у фрагменту, у понорним токовима његове поезије, у „ноћним“ песмама „болесног“ Шантића, које одређује негативни емотивни регистар, и то тек у неколиким.

Већ у одређеним раним песмама примећује-мо дисонантне тонове који учествују у разградњи божанске представе. У песми „Снивао сам...“ супротстављено је искуство сна, односно наговештене рајске представе, и искуство буђења, што се испоставља као замена за претпостављено досегнуто рајско искуство. У песми „Мртво прољеће“ субјект је резигниран, а чак се ни бог, иако се помиње, не одређује као онај коме се субјект, у том стању, може обратити. У „Нашој гори“ ламент над негдашњим простором бујања природе, лирски субјект поентира стихом: „И небо не чује нас...“ Слично алтернирање између природног склада и немира елемената одиграва се и у „Гледао сам небо...“, уз појављивање и демонских приказа, као одредница хаоса. У песми „Ноћ“ лирски субјект, заправо морнар на пучини, моли се богу, немом и одсутном, док се, насупрот жељеном дивинском присуству, ноћ трансформише, како је то Јован Делић приметио, у авет, и, коначно, у излазним стиховима, у паука (Делић 2008: 232). Ни песме са родољубивом или социјалном тематиком, као што су „Браћа“ и „Сироче“, нису лишене дисонантних тонова којима се обликује лик бога.

У свима наведеним песмама дивинска фигура је тек посредно промењена, али довољно да се измени и мотивски регистар. Међутим, слика света драстично се мења на местима где постоји директна фигурална измена божанске представе, дакле, не у наговештајима, као у наведеним примерима. Најчешће активирана негативна одредница дивинског присуства јесте, иронично, његово одсуство, односно фигура одсутног бога. Осим већ поменутих вансеријских Шантићевих песама „Вече на шкољу“ и „Ноћ“, одсутни бог појављује се и у „Пуста ноћи!...“ („[...] моја клетва лети / Страшном небу, јер ту Бога нема...“) или у „О, гдје си, Боже?...“, где се обраћање дивинској фигури окончава стихом „Не, Тебе Боже, ту на земљи нема...“ У песми индикативног наслова, „Мрак“, насупрот насловљеном мотиву постављен је лирски субјект који се пита „Богови, гдје сте?...“

не добијајући одговора. Чак и у песмама породичног темата активира се одсутна божанска фигура: у „Бадње вече“ бога ни његовог духовног присуства нема, чак ни у души лирског субјекта, који празник дочекује сам у породичној кући, сећајући се умрлих.

Дакле, бог се манифестује уз негативну вредност која каналише прераспodelу и одлике мотива у песми. Неми бог појављује се у песми „Страшна је ово ноћ...“ („Ал’ тамо далеко, ћути Бог / К’о хладни камен, к’о целат мрачни...“); успавани дивински лик што не одговара на молитве у песми „Угљари“ („Гдје си, Боже?... Зашто спаваш тако дуго?“), понижени у дужој целини „Изгнаник“, бог који узима или не дарива у песмама „Отаџбини“ и „Стара пјесма“, божанска фигура која није свемоћна, већ јој смрт опонира у „Под нашим кровом“. Као бог што помаже душмане појављује се у песми „На убогом пољу“, док се родољубивој лирској опоручи националним душманима, „Не газите гусле наше“, богу износе клетве засноване на националној реторици и упућене непријатељу. Као дивинско присуство које немилосрдно кажњава грешнике појављује се у песми „Понор“; у „Охридској вили“ одређен је богом мученика и робова, а као гневна божанска фигура у песмама „Музи“ и „Повратак из раја“. Мртви бог присутан је у обе целине насловљене са „Сјенке“, док се у родољубиво националном контексту појављује као мртви бог слободе („Српска мајко, уздамо се у те!...“) или као, под наносом националног буђења, поново рођени бог („Епилог“). Дивинска фигура је каткад и немоћна или надвладана, на местима где је присутна каква инстанца што га надилази, као у песми „Часови“, где је време истакнуто као принцип који одређује целокупну појавност света, па и самога бога. Са наведеном кореспондирају и песме „У албум“, у којој је смрт истакнута као коначна сила што надређује и саму дивинску фигуру, и „Под нашим кровом“, где је бог приказан као немоћан. Коначно, у гласовитим „Прољетњим терцинама“, једној од најбољих песама у Шантићевом

опусу, о којој је већ писано у критици (Делић 2008: 211–212, Константиновић 1983: 42), појављује се апокалиптични црв, што прети да разори целокупну слику света, па и самога бога који бди над њим. И у чувеној песми „Претпразничко вече“ бог је одсутан.

У пописаним песмама остварене су итерације фигуре бога одређене негативним регистром, и међу њима треба тражити модерног Шантића, оног који у монолитном простору свог песничког света наслутио пукотине које ће врхунити поезијом прве половине двадесетог века. Свакако, у тим песмама, као и у неколиким у којима се не појављује бог, а припадају љубавном, родољубивом или социјалном тематском оквиру, а у којима су присутни трагови разарања чврсте шантићевске визије света, макар у траговима, мостарски песник наслутио је недостатност свих великих тема којима је посветио целокупни песнички труд. Бог – као један од метанаратива који с почетком двадесетог века бивају подривени филозофским и научним дометима – код Шантића није апсолутна (неизменљива) категорија. (Не)упитност идеје бога, барем у назнакама, покреће се у његовој лирици која припада српској поезији на размеђи 19. и 20. века. Данас је јасно да су филозофски дискурси разорили све могуће метанаративе – на почетку двадесетог века то није била позиција коју је са извесношћу могао прихватити један песник модерне. Посебно Шантић, кога, упркос знатном образовању и преводилачком напору, и даље прати глас локалног, слабо образованог песника, скромних мостарских видика. Стога је и већа вредност стихова мостарског песника у којима се монолитна дивинска фигура доводи у питање. Тек неку деценију касније, идеја бога, као и сваког другог традицијског, идеолошког или културолошког тоталитета, доведена је у питање у српској поезији. Не тврдимо да је Шантић писао своје стихове имајући на уму разарање дискурса и метанаратива, нити да фигуралне измене представе бога исходе ка томе. Ипак, дух време-

на се наднео, барем у обрисима, и над Шантићевим поетским простором; његове трагове примећујемо у оним лирским текстовима у којима се фигура монолитног бога разара. Стога смо мишљења да на тим местима треба потражити модерног Шантића.

Христолики бог и идеја богочовека

Шантићевих песама у којима се појављује Исус Христос сразмерно је мало у поређењу с лирским текстовима где се као дивинска инстанца појављује бог, и има их до двадесет у опусу. У неколико песама употребљена топика и мотивски регистар упућују на фигуру Христа („Родио се спас“, „Не застани!“, „Не преспавај вијек“, „Мјесецу“, „Изгнаник“, „Руке“), док Христа проналазимо у песмама „Христос плаче“, „Христов пут“, „Митос“ и „Легенда“. Појављивање Христа активира јеванђеоски традицијски потенцијал, без обзира на то да ли песма нагиње ка социјалном („Ковач“), родољубивом („Слобода“) или метафизичком контексту. Истиче се неколико песама које за тему имају однос човека према Христу, као што су „Свијетла ноћ“, „Моја молитва“ и „Пред распећем“. У потоњој се појављује песник, пророк слободе и истине, који се речима и делима креће ка Христу, што је заправо дериват романтичарске фигуре божанским духом заоденутог песника који пророчким гласом проговара у име дивинске силе. Исус Христос, као традицијском семантиком прегнантна алтернатива фигуре бога, заправо суштински не мења однос песника (човека, лирског субјекта) према дивинском монолитном лику, осим што су увек активирани јеванђеоски традицијски контекст и симболика. Не можемо говорити о Шантићу као религиозном песнику, већ као о оном што одговара на религијске теме, нужно се одмичући од канона. Радомир Константиновић убедљиво одговара на дату проблематику:

Али Шантићев Христ је проблематичан [...] српска православна црква неће никада, и ни на који начин, моћи да учини овог најрелигиознијег песника прве деценије века својим песником (Константиновић 1983: 42).

Константиновић налази да је процеп између канонског и Шантићевог приступа религијским темама остварен превасходно кроз представљање бога као врховног члана патријархалног света (а патријархални контекст је, према Константиновићу, осовина централне слике света у поезији мостарског песника), као и у дистанцираности шантићевске патријархалне и виталистичке слике света од хришћанског култа смрти (в. Исто 41–44). Сматрамо да је, када је о фигури Христа која се појављује у Шантићевим песмама реч, мање значајна дијалектика односа представљена код Константиновића, од упрошћеног система преношења симболике са Христа на друге фигуре у Шантићевој поезији. Наиме, како Војислав Ђурић примећује (в. Ђурић 1971: 35), одређене функције и наративи који се везују за Христа, преносе се директно и поједностављено на верујућег човека, али и на земљу (отаџбину) којој припада – период мучеништва, вера у божанско, уздизање, ослобођење, васкрсење.

Такав однос између човека и света, са једне стране, и Христа, са друге, остварен кроз пренос одређене атрибуције са божанства ка човеку и свету у којем постоји, отвара пут ка формирању фигуре Богочовека. Према Константиновићу, у поезији мостарског песника човек се божанском приближава преко страдања, односно преко саможртвовања, при чему Константиновић у верујући субјект Шантићеве лирике учитава христологику симболику и хришћанску етику, преко које је богочовек поезије усмерен ка јединству, лепоти и истини, као удаљеним, али досегљивим духовним вредностима (в. Константиновић 1983: 12–13). Наравно, Константиновићев Богочовек обзнањује се посебице у песмама где је активирана „голготно-васкрсна“ семанти-

ка, као што су „Мој живот“ и „Ми знамо судбу...“ (у потоњој се и појављује и назив „Богочовијек“) – односно, у песмама у којима је присутна и фигура монолитног бога. На местима где се разара монолитни дивински лик, представа Богочовека је измењена. Уплив негативног онтолошког квалитета у представи бога иницира и појаву сумње у човеку (лирском субјекту), који наслућује да не може постати богочовек, јер божанска представа, макар она монолитна, што наликује хришћанској, у тако постулираној тематској окосници Шантићеве лирике и не постоји. Сматрамо, наиме, да се богочовек појављује на местима што их је побројао Константиновић, али да су естетски и концепцијски привлачније оне песме, као што су „Ноћ“ или „Вече на шкољу“, у којима се назире фигура (бого)човека што тежи ка спознаји бога одређеног негативним атрибутима и улогама. Шантићев богочовек је привлачнији када сумња, него када слепо верује, и најпотпуније је уобличен тек у позицијама у којима постоји опасност да остане човек, да не досегне позицију Богочовека, управо због тога што ни бог није дефинитивна категорија, јер или не постоји или је одређен негативним онтолошким прерогативима.

Завршна запажања

Представу бога у Шантићевој поезији одређују два различита фигурална проседеа: дивинска монолитна фигура, свеприсутна и конвенционална, монументална, али статична и ригидна, и несигурно, али с годинама учестало, разграђивање те фигуре. У оним песмама у којима се појављује неконвенционални лик бога, што и јесте више пута у раду истакнут став, треба тражити модернијег Шантића. На крају, додаћемо једно запажање. Још је Скерлић писао о емоционалној пријемчивости поезије мостарског песника.⁸

8 Позната је Скерлићева оцена према којој је Шантић „један од ретких песника који не лажу“, дакле песник што поезију пре

Алекса Шантић јесте песник емоције, која је врло често одређена наносом патоса. Међутим, сваки темат његове поезије (родољубиве, љубавне, социјалне, условно мисаоне, односно метафизичке песме) има два облика (модуса) испољавања: када се досегне простор среће и испуњења, или простор неуспеха.⁹ Реквизити песничког света (мотиви попут природе, отаџбине, вољене жене, радника и других) моделују се према (не)дохватљивости простора среће, па тако и фигура бога. Тиме је потенцијално расветљена проблематика (условљене) двострукости обликовања готово свих мотива, па и мотива бога, у Шантићевој поезији.¹⁰ У Шантићевом опусу постоје социјалне песме у којима се велича рад и радник, али и оне где је приказан онесређени тежак; љубавна поезија среће и несреће, односно заноса и немоћи; родољубиве буднице и тужбалице, али и химне и слављенице. Стога нису исто третирани универзални мотиви, као што је небо, дрво, сунце, цвет и други, у песмама у којима је простор среће дохватљив и у онима у којима није. Слично је и при третману фигуре бога – појављују се монолитни бог и различите варијације дивинског лика који се расипа. Емоција, одређена доступношћу простора среће, обликује мотивски регистар, па и саме функције и прерогативе божанске фигуре, као и реквизите, друге мотиве и декор песме у којој се бог појављује. На макроплану Шантићеве поезије иста је ситуација:

свега „осећа“ и „проживљава“ и који „’нема мртву’ душу“ (в. 1911). Константиновић Шантића означава песником присности (в. 1983: 29).

9 Неколика тумачења Шантићеве поезије заснована су на дуалистичком или опозитном односу поетичких одредница (в. Делић 2008: 228–236.), што је посебице присутно када год је у поезији мостарског песника тумачена дивинска фигура (в. Константиновићево тумачење бога који дарива плод, 1983: 36–47, и већ поменуто Ђурићево тумачење позитивне и негативне перцепције бога, 1971: 34).

10 Други разлог, барем што се тиче третмана мотива дивинске фигуре, налазимо у нехотичном осећају надолазећег духа времена.

емотивни регистар указује се надређеним према тематском или мотивском, и каналише обликовање поетских реквизита употребљених у песми.

Извори

Шантић 1928–1932: Алекса Шантић, Целокупна дела, I и II. Прир. Владимир Ђоровић, Београд: Народна просвета.

Литература

Делић 2008: Јован Делић, *О поезији и поезици српске модерне*, Београд: Завод за уџбенике.

Ђурић 1971: Војислав Ђурић, „Шантићева поезија“, у: *Алекса Шантић, Пјесме*, Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.

Константиновић 1983: Радомир Константиновић, *Биће и језик у искуству песника српске културе двадесетог века*, књ. 8, Београд – Нови Сад: Просвета – Матица српска.

Слијепчевић 1972: Перо Слијепчевић, *Опједи*, Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.

Скерлић 1911: Јован Скерлић, *Писци и књије*, књига III, Београд: СКЗ.

Црњански 2008: Милош Црњански, *Есеји*, Београд – Подгорица: Штампар „Макарије“ – Октоих.

THE FIGURE OF GOD IN ALEKSA ŠANTIĆ'S POETRY

Summary

This paper analyses the image of god in Aleksa Šantić's poetry and depicts the various functions and motif registers linked to the divine figure in Šantić's lyrical opus. God most frequently appears as a monolithic character, with strictly determined functions and attributes, taking part in a series of poems with different thematic frameworks, primarily patriotic, social and love-related ones. There are also poems in which the figure of the monolithic god is gradually destroyed and formed into a divine image determined by its negative actions towards mankind – regardless of whether it is an absent, inimical or silent deity. We also analysed the figures of Jesus Christ and the God-Man (Theandros) in the poems of the Mostar poet. We believe that those values of Šantić's poetry that might be considered modern actually correspond with the establishing of a divine figure determined by its negative attributes, i.e. with the deconstruction of the monolithic and conventional divine image, omnipresent in Šantić's poetry. We also believe that in Šantić's poetry not only God, but its functions and its entire motif register are modelled according to the emotional impulse activated in a specific poem, i.e. according to the possibility of (not) reaching a certain space of happiness and fulfilment.

Keywords: God, man, Christ, God-Man (Theandros), poetry.

ПЕСНИЧКЕ ТЕМЕ И ПОЕТИЧКИ МОДЕЛИ
АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА

Издавачи

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Београд, Краља Милана 2

ДУЧИЋЕВЕ ВЕЧЕРИ ПОЕЗИЈЕ

Требиње

За издаваче

др Бојан Јовић

Лука Петровић

Лектор и коректор

Грозда Пејчић

Преводи резимеа на енглески

Тијана Тропин

Прелом текста

Лариса Малић

Тираж

300

Штампа

Чигоја штампа

ISBN 978-86-7095-232-4

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Шантић А. (082)

ПЕСНИЧКЕ теме и поетички модели Алексе Шантића
: зборник радова / [уредници Јован Делић, Бојан Чолак]. -
Београд : Институт за књижевност и уметност ; Требиње :
Дучићеве вечери поезије, 2017 (Београд : Чигоја штампа).
- 542 стр. ; 19 см. - (Наука о књижевности. Поетичка
истраживања ; књ. 23)

“Зборник је резултат рада на пројекту ‘Смена поетичких
парадигми у српској књижевности XX века: национални
и европски контекст’”--> прелим. стр. - Тираж 300.
- Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries. - Регистри.

ISBN 978-86-7095-232-4 (ИКУ)

а) Шантић, Алекса (1868-1924) - Поетика - Зборници
COBISS.SR-ID 230029068